

Jarosław Dudek
(Uniwersytet Zielonogórski)

Anna Komnena (2 XII 1083-ok. 1153/1154)

Porfirogenetkę Annę los obdarował wieloma rolami: była politykiem, intelektualistką, żoną i matką. W dziejach literatury bizantyńskiej zdobyła sławę przede wszystkim jako autorka „Aleksjady”, wyjątkowego dzieła historycznego poświęconego panowaniu jej ojca, cesarza Aleksego I Komnena¹. Jako intelektualistka Anna początkowo była bardziej zainteresowana studiami nad filozofią Arystotelesa. Pracę nad „Aleksjadą” rozpoczęła po 1137 r. zaraz po śmierci męża Nikefora Bryenniosa, prawdopodobnie wykorzystując zebrane przezeń materiały. Porfirogenetka jako najstarsze dziecko Aleksego została bezpośrednio po urodzeniu proklamowana współwładczynią ojca, dopiero później po narodzinach jej młodszego brata Jana, status Anny doznał uszczerbku. Jednak do końca życia ustawicznie pracując nad tekstem „Aleksjady” trwała w przekonaniu, że była predestynowana do roli prawowitej władczyni Bizancjum. Będąc strażniczką pamięci ojca skrupulatnie nie pominęła wkładu w chwałę panowania Aleksego mniejszych społeczności na ziemiach Romanii².

Własi, w świetle tego co przekazała Anna, raczej nie odegrali kluczowej roli w ważnych wydarzeniach panowania jej ojca, wystąpili jednak na kartach jej utworu kilkakrotnie. Najczęściej w kontekście różnych wojen bałkańskich Aleksego Komnena prowadzonych w latach 1081-1094. Dbłość autorki o detale toponomastyczne czy prozopograficzne wynika z potraktowania tekstu „Aleksjady” nie tylko jako panegiryku na cześć ojca. Tworzy w nim wizerunek Aleksego jako „drugiego Konstantyna Wielkiego”,

¹ „Aleksjada” do obiegu literackiego i historiograficznego weszła już w XVII w. Od tego czasu ukazało się jej szereg wydań krytycznych i tłumaczeń. Dla celów niniejszego tekstu zostało wykorzystane tzw. berlińskie wydanie. Zob. *Annae Comnenae Alexias*, ed. D.R. Reinsch, A. Kambylis, Berlin – New York 2001, (dalej cyt. *Alex.*) Spośród przekładów dużą wartość z racji wyczerpujących komentarzy Ja. Ljubarskiego nadal zachowuje rosyjskie tłumaczenie: Анна Комнина, *Алексяда*, вступительная статья, перевод Я.Н. Любарского, Москва 1965. Polskiego przekładu „Aleksjady” dokonał O. Jurewicz, *Aleksjada*, t. 1-2, Wrocław-Warszawa 1969, 1972; W ostatnich latach zaktualizowano obszernie fragmenty: A. Kotłowska, *Anna Komnena*, [w:] *Testimonia Najdawniejszych dziejów Słowian. Seria grecka. Z. 6, Pisarze wieku XI*, tłum. i kom. A. Kotłowska, współpraca A. Brzóstkowska, Warszawa 2013, s. 294-349.

² Dostrzegali to również pisarzy jej współcześni i z następnej generacji. Zob. B. Hill, *Action Sapek Lauder Than Words: Anna Komnene's Attempted Usurpation*, [w:] *Anna Komnene and Her Times*, ed. Th. Gouma-Peterson, New York – London 2000, s. 45-60.

autokratora, który ocalił Romanię przed zagładą niesioną przez pogan, muzułmanów oraz wspieranych przez obce siły uzurpatorów³.

Porfirogenetka opisując zmagania ojca z Normanami italskimi w pierwszych latach panowania wymienia wioskę Ezewa w Tesalii uznanej już przez Kekaumena za krainę Włachów ('Eexebfn cwr...on de toato Blacikom ...').⁴ Drużyny Roberta Guiscarda i Boemunda z Tarentu po pokonaniu wojsk cesarskich pod Dyrrachion (1081) i Artą (1082), zawładnięciu kluczowymi bizantyńskimi twierdzami na zachodnim odcinku starej rzymskiej drogi *Via Egnatia*, wtargnęły do bałkańskiego interioru. Ofensywa Normanów, której celem było zdobycie Tesaloniki, w dalszej perspektywie Konstantynopola, utknęła w Tesalii pod murami Larisy w 1083 r. Jej obrońcy przez sześć miesięcy dzielnie odpierali ataki najeźdźców. W licznych potyczkach rozgrywanych w przesmykach górskich (*kleisurai*) Pindosu czynnikiem przesądającym o sukcesie Bizantyńczyków była doskonała znajomość terenu, co cesarz zawdzięczał miejscowym właskim zwiadowcom. Dlatego w Tesalii Normanowie doznali pierwszych poważniejszych porażek w tej wojnie. Najeźdźcy wyczerpani przedłużającym oblężeniem Larisy zdecydowali wycofać się na zachód, co ostatecznie zaważyło na losie tych zmagania⁵. Podobne informacje pojawiają się w „Aleksjadzie” na temat Włachów z gór Stara Płanina (Zygos). Strategiczne przełęcze (*kleisurai*) położone w pobliżu miejscowości Goloe, umożliwiające dostęp do Kotliny Trackiej, pozostawały pod obserwacją miejscowych Włachów⁶. Zbliżoną formę służebności Włachów, dozorujących pogranicza państwa bizantyńskiego, sugeruje informacja o znakomitym Włachu imieniem Pudilos (Pudila), który w lecie 1094 r. dotarł do kwatery Aleksego w trackim Anchialos, aby poinformować o przeprawie Kumanów (Połowców) przez Dunaj. Niewykluczone, że ów właski archont w przeciwieństwie do pobratymców ze Starej Płaniny pochodził z południowego lub północnego brzegu wielkiej pogranicznej rzeki⁷.

³ Np. P. Buckley, *The „Alexiad” of Anna Komnene. Artistic Strategy in the Making of a Myth*, Cambridge 2014.

⁴ *Alex.*, V 1, s. 154²⁴.

⁵ R. Bünemann, *Robert Guiskard 1015-1085. Ein Normanne erobert Süditalien*, Köln – Weimar – Wien 1997, s. 105-106, 117-130.

⁶ *Alex.*, X 3, s. 287⁸⁴⁻⁸⁵. Zob. G.C. Soulis, *The Thessalian Vlachia*, “Зборник радова византолошког института”, 8, 1973, s. 271-273.

⁷ *Alex.*, X 2, s. 286⁵⁷⁻⁵⁸. Na obszarach naddunajskich Kumanie pojawili się w drugiej połowie XI w. Stosunkowo szybko weszli w związki z tutejszymi romańskojęzycznymi społecznościami. Realizowana przez Kumanów, zarówno na drodze pokojowej czy militarnej, intensywna infiltracja dunajskiego pogranicza Bizancjum musiała uwzględniać zyskujący na znaczeniu czynnik właski. Zob. V. Spinei, *The Roumanians and the Turkic nomads north of the Danube Delta from the tenth to the mid-thirteenth century*, Leiden 2009, s. 121-123; 353, 359-360.

Z punktu widzenia dziejów bałkańskich Włachów kluczową jest zapewne w „Aleksjadzie” wzmianka o wsparciu militarnym jakie otrzymał cesarz na krótko przed bitwą z Pieczyngami pod wzgórzem Lebunion w Tracji w kwietniu 1091 r. Wojsko cesarza zostało wzmocnione posiłkami przybyłe z „Zachodu (DÚsij)”, które przysłał tesaloniccki duks Nikefor Melissen, koordynujący wówczas rekrutację nowych żołnierzy w zarządzanej przezeń części Bałkanów⁸. Złożone były m.in. z nomadów (nomŃda) nazwanych Włachami (BlŃcouj)⁹. Anna nie precyzuje jak wielu Włachów walczyło wówczas pod sztandarem cesarza, podkreśla jednak że nowych rekrutów przysłanych przez Melissena z „Zachodu” Romanii było bardzo wielu¹⁰. W innym fragmencie „Aleksjady” pojawia się wzmianka o pięciu tysiącach „dzielnych i wojowniczych górali” co wyraźnie odbiega od negatywnego stereotypu utrwalonego w „Radach” Kekaumena¹¹. Niestety trudno tę uwagę odnieść wyłącznie do Włachów. Dotyczyć ona mogła również kontyngentu złożonego z rekrutów bułgarskich czy albańskich.

W związku z tym pozostaje jedynie poprzestać na stwierdzenie, że podobnie jak rycerze z Flandrii oraz sprzymierzeni wówczas z Aleksym Kumanowie (Połowcy), Własi również wnieśli wówczas niebagatelny wkład w tryumf cesarza. Zwycięstwo uwolniło bałkańskie prowincje i zaplecze stolicy od zagrożenia inwazją groźnych stepowców¹². Stabilizowało również rządy Komnena dając gwarancję sukcesji jego najstarszego syna porfirogenety Jana. Pośrednio więc wkład Włachów w jeden z największych sukcesów wojskowych ojca odczuła boleśnie sama Anna. Jej narzeczeński związek z Konstantynem Dukasem, synem cesarza Michała VII Dukasa (1071-1078) uległ rozwiązaniu. Porfirogenetka formalnie przestała być następczynią ojca, ustępując swoje miejsce w hierarchii cesarskiej rodziny przyszłemu cesarzowi Janowi II (1118-1143)¹³.

⁸ Jeszcze pod koniec IX w. termin *Dýsis* odnosił się do całej grupy temów położonych na zachód od Strymonu aż do południowej Italii, włącznie z Peloponezem i środkową Grecją. Zob. *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, introduction, texte, traduction et commentaire par N. Oikonomidès, Paris 1972, s.105¹⁰⁻²⁵; 269¹⁶. W późniejszych czasach dotyczył ludów i społeczności zachodnich Bałkanach. Zob. J. Koder, „*Euromediterraneum*” i „*Eurazja*” w *poglądach Bizantyńczyków na przestrzeń i politykę*, przekł. K. Iłski, A. Kotłowska, Poznań 2007, s. 19.

⁹ *Alex.*, VIII 3, s. 242⁹⁵⁻⁹⁷. Zob. M. Gyóni, *Le Nom de BlŃcoi dans l’Alexiade de Anne Comnène*, „*Byzantinische Zeitschrift*”, 1951, s. 241-253.

¹⁰ *Alex.*, VIII 6, s. 250⁶⁰⁻⁶¹.

¹¹ *Alex.*, VIII 5, s. 246³⁴⁻³⁵.

¹² A. Paroń, *Pieczyngowie. Koczownicy w krajobrazie politycznym i kulturowym średniowiecznej Europy*, Wrocław 2015.

¹³ J. Dudek, *Pęknięte zwierciadło. Kryzys i odbudowa wizerunku władcy bizantyńskiego od 10956 roku do ok. 1095 roku*, Zielona Góra 2009, s. 265-266.

Boleśnie odczuwając tą degradację oczywiście nie obwiniała o nią Włachów. W narracji Anny Własi przede wszystkim zostali zaprezentowani jako narzędzie cesarskiego ojca przydatne do realizacji jego wielkich czynów. Z jednej strony okazali się być skuteczni w wojnach z Normanami oraz Pieczyngami. Z drugiej jednak zdradziecko przepuścili przez powierzone im przejścia górskie wyprawę Kumanów (Połowców). To ostatnie wydarzenie pozostało tylko epizodem bez większego wpływu wojnie na zmaganiach Aleksego z tymi stepowcami. Ostatni incydent nie prowokuje Anny do obszerniejszych wynurzeń na temat zdradliwości i pochodzenia Włachów, podobnych do zarzutów Kekaumena wobec członków tego ludu. Trudno w związku z tym zgodzić się ze stanowiskiem niektórych badaczy o ograniczonym zaufaniu komneńskich cesarzy do Włachów¹⁴. Pozostają oni dla Anny jedną z tych peryferyjnych społeczności Romanii, których tożsamość jest zdefiniowana w potocznym języku (Bł̄couj toÚtouj ¹ koin³/₄ kaleⁿ oEde diġlektoj)¹⁵. Podobnie jak Albańczycy (tín kaloumšnwn 'Arbanitín) wyłaniają się z kart „Aleksjady” jako jeden z lokalnych barbarzyńskich etnosów poddanych cesarzowi¹⁶. Nie oznacza to jednak aby w opinii porfirogenetki można było ich uznać za podobnych do Romajów z racji wyglądu i obyczajów. Rejestruje odmiennosc właskich czy bułgarskich rekrutów od pozostałych żołnierzy bizantyńskich. Kiedy posiłki przysłane przez duksa Nikefora dotarły do cesarskiego obozu uznano ich początkowo za wrogich barbarzyńców. Wraz z towarzyszącymi im bułgarskimi towarzyszymi broni Własi odróżniali się wyposażeniem i ubiorem od innych podkomendnych Aleksego Komnena¹⁷.

Przekaz Anny pozostaje również ważny dla ustalenia lokalizacji osadnictwa właskiego na Bałkanach. Dostarcza pierwszego wiarygodnego świadectwa potwierdzającego obecność Włachów na wschód od dorzecza Wardaru. Nie wiemy wprawdzie czy jest to rezultat bliżej nie sprecyzowanych właskich migracji z zachodu na wschód Bałkanów. Możliwe, że Własi zamieszkiwali góry Starej Płaniny oraz ich północne przedpola wcześniej. Do finalizacji podboju ziem bułgarskich przez cesarza Bazylego II w 1018 r. góry były zaludnione w niewielkim stopniu. Możliwe, że sytuacja zaczęła ulegać pewnym zmianom w zakresie demografii w ciągu XI stulecia. Anna w innym fragmencie „Aleksjady” zaznacza, że po obu zboczach gór Hemos mieszkają liczne i bogate ludy: od południa Tracy (Qrvkîn) i

¹⁴ Np. J.W. Birkenmeier,

¹⁵ *Alex.*, VIII 3, s. 242⁹⁵⁻⁹⁷.

¹⁶ *Alex.*, VI 7, s. 183⁷¹. Zob. A. Ducelliere, *Les Albanais dans l'empire byzantin: de la communauté a l'expansion*, [w:] *The Medieval Albanians*, ed. Ch. Gaspares, Athens 1998, s. 17-45 zwłaszcza 19, 36-39.

¹⁷ *Alex.*, VIII 4, s. 244⁷⁵⁻⁸⁰.

Macedończycy (Makedōnwn), zaś od północy również Tracy (Qrvkîn) i Dakowie (Dakîn)¹⁸. Użyte przez autorkę etnonimy są charakterystyczne dla antykwaryzmów, chętnie adaptowanych przez ogół bizantyńskich autorów dla określenia nowych ludów napływających na pogranicza Romanii. Jeśli przyjąć, że Dakowie odpowiednikiem Włachów, to byłby to kolejny po Kekaumenie przykład ich utożsamienia z antycznym pierwowzorem.

¹⁸ *Alex.*, XIV 8, s. 456⁸²⁻⁸³.

Zob. K. Marinow, *Góry Hemos a bizantyńskie wpływy kulturowe i gospodarcze na wczesnośredniowieczną Bułgarię*, „Balcanica Posnaniensia”, 25, 2018, s. 19.